

УДК 33(477):004:316.356.2

Н. А. Гук,
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка



ВПЛИВ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ СІМ'Ї

У статті охарактеризовано зміни, які зазнає інститут сім'ї під впливом дії чинників постіндустріальної трансформації. Доведено, що незважаючи на загальну тенденцію до зростання мобільності інтересів її членів вона зберігає значення загальноцивілізаційної цінності.

Ключові слова: інститут сім'ї, сімейні цінності, «бікар'єрна сім'я», «електронний котедж».

Н. А. Гук

ВЛИЯНИЕ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ
ТРАНСФОРМАЦИИ НА ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ
ИНСТИТУТА СЕМЬИ

В статье охарактеризованы изменения, которые испытывает институт семьи под влиянием действия факторов постиндустриальной трансформации. Доказано, что невзирая на общую тенденцию к росту мобильности интересов ее членов она сохраняет значение общецивилизационной ценности.

Ключевые слова: институт семьи, семейные ценности, «бикарьерная семья», «электронный коттедж».

N. A. Ghuk

THE INFLUENCE OF POST-INDUSTRIAL
TRANSFORMATION ON THE FUNCTIONING OF
FAMILY INSTITUTION

In the article the changes are characterized which the family institution have been sustaining under the influence of factors of post-industrial transformation. It is proved that despite of general tendency to the mobility of its members' interests, it preserves the meaning of general civilizational value.

Key words: family, family values, «bi-career family», «electronic cottage».

Постановка проблеми. Існування України в нових соціально-економічних умовах, зміна цінностей та ідеалів позначається на всіх сферах життєдіяльності суспільства, включаючи сім'ю, яка завжди була його основою, осередком виховання і передання цінностей та традицій, гарантом безпечного і здорового способу життя. Вона несе певне «суспільне навантаження», надає можливості не лише для маніпулювання індивідом, а й для певної репрезентації у суспільстві.

Функціонування цього інституту в умовах інформаційного суспільства, яке кидає численні виклики і загрожує її родинним цінностям, потребує серйозної уваги та допомоги не тільки соціально-економічної, а й моральної, психологічної. Адже істотно змінюється такі функції сім'ї, як потреба чоловіка і жінки у шлюбі, батьківстві й материнстві, відтворенні, вихованні та соціальній адаптації дітей, а економічна і господарсько-побутова функції набувають нового змісту. Особливо слід підкреслити виняткову роль сім'ї для приватного життя індивіда, тоді як менша увага акцентується на її фундаментальній цінності для суспільства. У зв'язку з цим тема нашого дослідження набуває актуальності та викликає особливий інтерес для подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У рамках проблематики, що розглядається, необхідно звернути увагу на праці західних дослідників, у яких вимальовується футурологічне бачення розвитку шлюбно-сімейних відносин та функціонування сімейної суспільної структури як первинної ланки долучення людини до суспільних цінностей, формування її нахилів та фундаменту майбутнього світогляду, ставлення до навколишнього середовища, інших людей і взагалі всієї соціальної структури.

Прихильники фамілістичного світогляду (А. Карлсон, А. Антонов, Б. Бергер, О. Синельников та інші) оцінюють зміни в сімейній сфері як глобальну системну кризу сім'ї і стверджують, що перші роки XXI ст. засвідчують безпрецедентну кризу інституту сім'ї [1, с. 10], попереджаючи про можливість зникнення сімейного способу життя [2, с. 91].

Дотичними до досліджуваної проблеми є наукові розвідки Т. Кравченко, яка зазначає, що, з одного боку, «інститут сім'ї, як і все суспільство, зазнав значних змін, що сприяло подоланню кризи патріархальності сімейних стосунків, а з другого – через непослідовність і незавершеність інновацій, що відбувались у сімейному середовищі, сім'я стикнулася з новими проблемами, значною мірою втратила здатність виконувати життєво необхідні та традиційно притаманні їй функції» [3].

Водночас, нині відсутні спеціальні дослідження, які б дали можливість виявити основні суперечності, що виникають при інтерпретації стану сім'ї як наслідку дії чинників постіндустріальної трансформації.

Мета статті полягає у з'ясуванні впливу змін, яких зазнає інститут сім'ї та обґрунтуванні необхідності вжиття невідкладних заходів щодо його зміцнення і розвитку нових форм зайнятості в умовах постіндустріального суспільства.

Основні результати дослідження. У кожній українській сім'ї перехід до індустріального способу виробництва виявився у формі конфліктів, падінні патріархальних авторитетів, зміні взаємин між батьками та дітьми, що пов'язано із трансформацією відносин власності. Коли центр ваги виробничого процесу перемістився з «поля» на «завод», сім'я втратила можливість працювати разом як виробнича ланка. Щоб отримати працівників для фабричного виробництва, ключові функції сім'ї були розподілені між новими спеціалізованими державно-приватними інституціями. Утім, формат таких соціально-економічних взаємовідносин у будь-якому суспільстві багато в чому закладений у домінуючих архетипах особистості, що надзвичайно актуалізує проблемне поле економічної науки. Новому осмисленню ціннісних рамок сприяла мобільність, адже суспільству були потрібні працівники, які могли б у пошуках роботи переїжджати із місця на місце. Всепроникний характер результатів наукового знання переконливо доводить про зміну структури та пріоритетів у домінуванні української сім'ї, що мають наслідком її конвергенцію у

цілому ряді параметрів. Еволюція господарських стосунків поступово привела до усупільнення праці, розвитку індивідуальної та сімейної трудової діяльності в міжнародних масштабах. Розірвані міграцією у більшості міст сім'ї ставали меншими і більш пристосованими до потреб нової техносфери. Відтак індустріалізм підірвав суспільне життя та культуру і призвів до того, що сім'я перестала виступати ідеальною моделлю суспільства. Технотронна революція накладає свій відбиток на характер відносин у сім'ї: руйнуються традиційні зв'язки в родині та між поколіннями, громадське життя фрагментується, що, на думку З. Бжезинського, веде до краху старих вірувань, пов'язаних із національними й ідеологічними спільнотами людей.

За визначенням В.М. Щербини: «Впливу нового світопорядку піддані традиційні інститути індустріалізму, руйнування яких відбувається на всіх рівнях суспільства, аж до його фундаменту патріархальної родини. ...у розвинутих суспільствах традиційна родина (перший і єдиний шлюб, чоловік працює, жінка займається дітьми) стає скоріше не правилом, а винятком» [4, с. 159].

Саме тому виникає необхідність визначити основні прояви розвитку сімейних відносин на зламі ХХ-го – початку ХХІ століття:

1. Втрата посередницької функції, яка з'єднувала окрему людину із соціальною структурою суспільства. Переміщенням за межі сім'ї важливих видів діяльності, що традиційно їй належали, призвели до того, що вона втратила статус виробничого осередку. Все частіше члени сім'ї вдаються до сфери послуг: виховання дитини передається дитячому садку та школі, турбота про людей похилого віку – будинкам для престарілих, приватним лікарням тощо. Розвиток промислового виробництва поступово усунув сімейне виробництво і залучив членів сім'ї до найманої праці, завершивши, тим самим, руйнацію її посередницької ролі.

2. Послаблення комунікативної функції. Низька активність спілкування або ж взагалі її відсутність не забезпечує інтенсивного обговорення значущих для членів сім'ї проблем. Більшість дітей спілкується з однолітками і комп'ютером, а не з власними батьками, що призводить до руйнації внутрішньосімейного спілкування та взаєморозуміння. Переважна частина батьків у гонитві за засобами утримання сім'ї мало уваги приділяє дітям. Більшість осіб, що працюють за кордоном, перекладає виховання дітей на своїх родичів, здебільшого дідусів і бабусь.

3. Складність проявів економічної функції сім'ї. Добробут сімей залежить від наявності та кількості працюючих осіб у їх складі. У містах частка сімей, що мають таких осіб, становить 71%, у селах – 50%. У кожній другій із таких сімей працює одна особа, у двох із п'яти – дві, у кожній дев'ятій – три і більше. Коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена сім'ї (відношення загальної кількості членів сім'ї до працюючих) у середньому по країні становить 2,39 особи: у містах – 2,0, містечках – 2,27, у селах – 3,41. Цей показник найвищий у Тернопільській, Кіровоградській, Чернівецькій, Вінницькій, Волинській та Рівненській областях [5]. Привертає до себе увагу й та обставина, що українці більше, ніж європейці, надають фінансову допомогу дорослим дітям та онукам, які живуть окремо від них. Ідеться, таким чином, про посилення економічної залежності молоді сім'ї від батьківської, що не сприяє стабільності останньої, та подальший розвиток узгодженості сімейних відносин в Україні.

4. Зміна ролі жінки у сім'ї та поширення жіночої праці. Історично склалося, що жінки мають значно менше, ніж чоловіки, можливостей для виявлення своїх потенційних здібностей. Побутує суспільна думка, що жінка може реалізувати себе як особистість лише в материнстві, сімейному житті, а професійне зростання, розвиток творчих обдаровань – це вторинне. У суспільстві все ще панує традиційний розподіл ролей, заснований на ставленні до чоловіка як годувальника, хоча нині сім'я зазнала значних змін, і все частіше праця матерів – єдине джерело доходу в сім'ї. Зважаючи на це, особливо гострою для жінок у

більшості країн світу стала проблема працевлаштування, посилюється їх рівноправ'я з чоловіками у прийнятті рішень, контролі над видатками і майном сім'ї тощо.

За даними МОП, частка працівників з нестабільною зайнятістю у світі може становити більш як 1,5 млрд. осіб, що еквівалентно 50% загальної чисельності світової робочої сили. Відповідно до оцінок експертів, у 2009 р. кількість чоловіків і жінок, які мають нестабільну зайнятість, зросла порівняно з 2008 р. на 110 млн. осіб. За даними МОП, у 2008 р. 633 мільйони працівників та їх сімей жили на менш ніж 1,25 дол. в день, а ще 215 мільйонів працівників у 2009 р. балансували на межі бідності. Безробіття серед молоді у світі зросло на 1,6% і досягло у 2009 р. рівня 13,4% [6].

Четверта Всесвітня конференція з проблем жінок (1995) уперше поставила питання в контексті «жінки й інформаційні та комунікаційні технології». А вже у 2000 році в огляді, присвяченому виконанню програми «Жінка і суспільство», відзначалося зростання можливостей жінок, пов'язаних із використанням ІКТ у таких галузях, як обмін знаннями, робота в мережі та електронна торгівля [7, с. 11]. Для жінок, що займають традиційну нішу домашнього господарства і задіяні у звичних виробництвах індустріальної епохи, діяльність із використанням можливостей Інтернет-технологій буде абсолютно необтяжливою. Вона дасть змогу отримати більше вигід, що з'являються у сфері зайнятості, доступу до системи охорони здоров'я і соціальних послуг. Праця жінки в інформаційному суспільстві не обмежується обов'язками в домашньому господарстві та вихованні дітей. Вона вдало поєднує професійні й сімейні ролі, які сприяють збагаченню її особистості та підвищенню соціальної активності.

Загалом професійна структура зайнятості жінок в Україні краще відповідає вимогам постіндустріального суспільства, ніж професійна структура зайнятості для чоловіків. Про це свідчить висока частка жінок, зайнятих у галузі інформаційного обслуговування та бухгалтерського обліку, невиробничих видах побутового обслуговування та торгівлі. Професійна структура зайнятості чоловіків інша: більшість із них працює у виробничій сфері та сільському господарстві, різних низькотехнологічних галузях.

5. Девальвація цінності сім'ї та дітей. Прерогатива здебільшого надається тим інтересам, які руйнують спільність, узгоджену цілісність «образу Ми» і на передній план висувують вартість позасімейного «Я». Поступово послаблюється відчуття обов'язку в кожного із членів сім'ї – у батьків перед дітьми, молодших перед старшими, у подружжя одне перед одним.

6. Уседозволеність у засобах масової інформації і, як наслідок, розбещеність молоді. Медіа-простір продукує культ жорстокості й насильства, розпусти, аморального і безвідповідального стилю життя, що негативно впливає на психічне та емоційне здоров'я людей, особливо дітей. Наповнення інформаційною продукцією інших держав і вплив вітчизняних субкультурних зразків, що заповнили інформаційний простір, виробляють у молодих людей бажання «бути незалежними» та погляд на шлюб як застарілу форму організації сім'ї.

7. Лібералізація сексуальної поведінки, порушення балансу ведення здорового способу життя та поява одностатевих шлюбів. Сьогодні сім'я не є уніфікованою, назавжди і наперед визначеною системою первинних соціальних відносин. Нове суспільство підтримує сім'ю в усіх її різноманітних формах та видах. Найчастіше молоді пари живуть разом без легалізації стосунків і легко переходять від одного позашлюбного союзу до іншого. Дедалі більших масштабів набуває поява альтернатив сім'ї та шлюбу: укладання шлюбних контрактів на визначений термін, шлюб із випробувальним терміном (без народження дітей), «візитні», одностатеві тощо. Такі процеси ведуть до зростання питомої ваги дітей, народжених поза шлюбом. Наприклад, на початку ХХІ століття лише в невеликій групі країн частка позашлюбних народжень становила менш як 20%, а у Данії, Естонії, Латвії, Норвегії, Франції,

Швеції – понад 40%, в Ісландії – майже дві третини [8, с. 13, 78–79].

8. Зниження репродуктивної функції та виникнення неповної сім'ї, де дитина виховується одним із батьків (у Швеції, приміром, таких більше 50%). Середньостатистична українська родина – однодітна. Третина усіх українців негативно ставиться до багатодітних сімей, 40% – вважають «неповними» (діти живуть тільки з одним із батьків). Зростання числа неповних сімей веде у більшості випадків до руйнування виховної функції родини та асоціальної поведінки підлітків.

Виокремлені прояви розвитку сімейних відносин на зламі тисячоліть не дають достатніх підстав говорити про кризу сім'ї як суспільного інституту, скоріш за все, можемо спостерігати кризу певного її історичного типу. І явища, що спостерігаються в українській сім'ї, можливо, є лише новим етапом, який можна буде ретроспективно дослідити й оцінити згодом.

Відродження виробничої функції сім'ї може відбуватися на якісно іншій, ніж раніше, матеріально-технічній базі. Американські соціологи вважають, що широке застосування комп'ютерної техніки та Інтернету може перетворити кожний дім на своєрідний інформаційний центр, обладнаний дисплеями, засобами автоматичного зв'язку, іншими приладами, що забезпечить можливість виконувати вдома різні види робіт – від сплати рахунків і податків до надання інформації про стан здоров'я кожного члена сім'ї. Розвиток комп'ютерної техніки і засобів зв'язку приведе, на думку Е. Тоффлера, до зміни у структурі зайнятості, а в поєднанні з інтелектуалізацією праці, що посилюється, до появи так званих електронних котеджів, які дозволяють переносити роботу з офісу в житло працівника. ...їх упровадження приведе до зміцнення родини і посилить тенденції до відродження привабливості малих міст і сільського життя [9, с. 320]. Поширення надомної праці може зумовити певні зміни у способі життя сучасної людини, системі розподілу праці чоловіка й жінки, своєрідну гуманізацію сім'ї та сімейних стосунків.

Проблема самореалізації, самоствердження та вдалого працевлаштування як для чоловіків, так і для жінок наразі постає особливо гостро, адже індустріальне суспільство не навчилося на рівних цінувати працю жінок та чоловіків. Вагомим позитивним поштовхом постіндустріальної трансформації можна вважати утворення «бікар'єрної сім'ї», яка досить успішно поєднує ціннісні орієнтації подружжя на утворення власної сім'ї та їхні професійні інтереси. Йдеться про розподіл домашніх обов'язків між подружжям, повагу та допомогу у кар'єрному зростанні.

Спостерігається тенденція до залучення дітей до праці на конкретному прикладі батьків, які здебільшого працюють удома. Як припускають західні футурологи, діти, які з ранніх років працюватимуть з дорослими, будуть меншою мірою піддані негативному впливу однолітків, привчатимуться до відповідальності і зможуть досягнути більших успіхів. Водночас, такі зміни позитивно вплинуть на забезпечення зайнятості, продовження спільної справи (сімейний бізнес) та зміцнення сімейних зв'язків між старшим і молодшим поколіннями.

Висновки. З урахуванням соціальних, правових, економічних, демографічних, психологічних та комунікативних чинників доречно зазначити, що власне сім'я, а не трудовий колектив була і залишається похідною виробничою діяльністю. Незважаючи на загальну тенденцію до зростання мобільності інтересів її членів у міжнародному середовищі, вона все ж таки зберігає значення загальноцивілізаційної цінності. Саме тому за необхідне вбачається розробка парадигми модернізації розвитку сімейних відносин, яка б інтерпретувала всі зміни, що відбуваються із сім'єю на постіндустріальному етапі розвитку суспільства та під впливом глобалізаційних зрушень.

Література

1. Карлсон А. Общество – Семья – Личность: Социальный кризис Америки. Альтернативный социологический поход / А. Карлсон ; пер. с англ. под ред. проф. А. И. Антонова. – М. : Мысль, 2003. – 288 с.
2. Антонов А. И. Социология семьи / А. И. Антонов, В. М. Медков. – М. : Изд-во МГУ: Изд-во Международного университета бизнеса и управления («Братия Карич»), 1996. – 304 с.
3. Кравченко Т. Українська родина та соціалізація дитини / Т. Кравченко // Директор школи. Україна. – 2006. – № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/school/out_edu/310
4. Щербина В. М. Образи інформаційного суспільства: соціологічний вимір / В. М. Щербина. – К. : ТОВ Агество «Україна», 2005. – 248 с.
5. Гайналь Т. Критерії амбівалентності кризи сучасної сім'ї / Т. Гайналь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vpnu/ilos_psihol/2009_12/13.pdf
6. Доклад МОТ «Глобальные тенденции в сфере занятости – 2010» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ilo.ru/news_ru.htm
7. Плимо М. Гендерные проблемы в информационном обществе / М. Плимо. – СПб : Российская национальная библиотека, 2004. – 100 с.
8. The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses. Edited by M. Macura, AL. MacDonald, W. Haug. – UN, New York and Geneva, 2005. – 300 p.
9. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 1999. – 784 с.

Стаття надійшла до редакції 28 січня 2011 року

Розміщуємо баннерну і контекстну рекламу
на сайтах Інтернет-холдингу (55 веб-ресурсів)
www.soskin.info

Тел./факс: (044) 235 98 28 (27)
E-mail: office@osp.com.ua

Веб-проект
Інституту трансформації суспільства
Українські міста в Інтернеті
www.cityukraine.info